

ФУНКЦІОНУВАННЯ КОЛІРНИХ ЛЕКСЕМ ЯК МЕНТАЛЬНИХ ФЕНОМЕНІВ СВІТУ ЕМОЦІЙ ЛЮДИНИ

У статті аналізуємо функціонування колірних лексем як маркерів емоцій та почуттів людини на матеріалі сучасної української прози та поезії, з'ясовуємо їх індивідуально-авторський чи загальний вияв та відповідність ментальному сприйняттю навколишньої дійсності.

Ключові слова: колірні лексеми, емоції, ментальність, колоративи, сітка координат.

Колірні лексеми були і залишаються об'єктом сучасних лінгвістичних досліджень, оскільки колір у прямому та переносному значенні дозволяє пізнати навколишній світ у його феноменологічних змінах як вияв антропоцентричної субстанції. Ментальний світ українця також несе на собі ознаку антропоцентричності та дозволяє ідентифікувати особистість через опис предметів та об'єктів довкілля, сприйняття інших особистостей, їх емоцій, почуттів термінами кольору. Ментальність при цьому тлумачимо як призму, через яку людина дивиться на світ і себе. «Ментальний вектор простягається так далеко, що дає підстави говорити про відмінності людських цивілізацій, заснованих на відмінних способах світосприйняття і світорозуміння» [2, 374].

Щодо поетичного та прозаїчного мислення, О. Потебня стверджував, що ознака, яка пов'язує пряме та переносне значення слова, називається «...уявленням, засобом порівняння, менш точно, – образом, символом» [6, 211]. Таким чином, створюється своєрідна рамка сприйняття та розуміння навколишнього середовища, де образ ділиться на кілька частин, а саме: «1) свідомість єдності ознак у комплексі...; 2) полегшення свідомого узагальнення...; 3) заміщення значення...; 4) поділ чуттєвого образу на окремі ознаки...» [6, 218]. За цими принципами можливо передати характер людини та його сприйняття довкілля через колірні характеристики.

Колірна лінгвістика була центром уваги багатьох мовознавців, а саме: С. Єрмоленко, Л. Ставицької, Г. Сюти, Г. Яворської та інших. Н. Парасін досліджував когнітивні аспекти кольоропозначень, на прикладі текстів Т. Шевченка аналізував зелений колір, порівнював його з жовтим, який опозиціонував з лексемою «жито» [5, 35]. О. Мазепова досліджувала концепт кольору в художній картині світу на матеріалі перської мови [3], О. Мудрик-Іванець – латинської й виділила за лексикографічними матеріалами 447 лексем (прикметників) на позначення кольору [4]. У 2008 році Т. Семашко захистила дисертацію «Особливості семантики та функціонування колоративів в українській фразеології», у якій стверджувала, що символіка кольору мотивується в національній мовній картині світу особливостями світосприйняття, ментальністю і комунікативною прагматичністю носіїв мови. В українській мові на основі прикметників, які позначають кольори, виділила найчастотніші утворення з прикметником чорний, білий, червоний. З іншими колоративами зафіксувала менш частотні утворення: з прикметником зелений (103 ФО), оранжевий (85 ФО), сірий (69 ФО), голубий (63 ФО), жовтий (30 ФО), синій (28 ФО), рожевий (22 ФО), коричневий (14 ФО). У поодиноких випадках вживаються також інші колоративи (напр. : фіолетовий, рудий, сизий тощо) [7,

18].

Метою наукового дослідження стали колірні характеристики емоцій та почуттів людини, які, на нашу думку, мають особливості вияву в кожній окремо взятій мові.

Кольором наших емоцій та відчуттів керує так званна «сітка координат», про яку писала А. Вежибська [1, 505]. Наприклад, червоний колір пов'язується з образом вогню або крові. Крім того, цей образ вказує на низку досить сильних емоцій, які він може передавати. Напр., або на гнів: *«І він покрутив шерстистою п'ятірнею перед своєю збуряковіло мордою»* (Білоус, 21), або на недостатню кількість повітря в легенях: *«...зайшовся давно стримуваним кашлем, аж посинів, аж око кров'ю*

налилося й цибулькувато витріщилося на Кіндрата» (Білоус, 21). Іменник **кров** здатний викликати в уяві яскраву пляму, за кольором подібну до крові, тобто яскраво-червону. Цей колір, або прикметник, який передає імпліцитно колірні асоціації, описує стан людини, її характер. Неприємне враження справляє таке подання героя: *«...і хоч у завжди похмурому обличчі не було нічого зловісного, все ж вицвілі ostrішкваті брови, гачкуватий ніс, що нависав над куцою нижньою губою, задерте масивне підборіддя, котре ніби погнулося йому навперейми, а головне – чіпкий, спідлоба, погляд молодцюватих, з кров'яними прожилками очей і нездатність ворушити пораненою шиєю вражали кожного, хто бачив його вперше»* (Білоус, 128), таким чином автор передає емоції не самого героя, а ті, які викликає цей герой.

У статті ми пропонуємо виявити модель сітки колірних координат, яку можна використовувати при аналізі колірних лексем щодо інших параметрів сприйняття довкілля.

Результати дослідження знайдуть застосування в когнітивній лінгвістиці, а саме: у виявленні когнітивних особливостей колірних лексем як концептів ментального простору. Спостереження і висновки щодо передання ментальних ознак колірних лексем можуть бути використані у практиці перекладу і зіставному вивченні мов.

Наприклад, в текстах Оксани Забужко спостерігаємо такі дихотомії колірних лексем та емоційних станів:

- **коричневий** на визначення **відчаю**: *«...а тут щось було зламано, непоправно і назавжди, – в Римочці, в світі, в ній самій, і з вилому, як із дірки в паркані, повзла й клубочилася густа, гаряча коричнева тьма...»* (Забужко, 41);

- **сірий, синій, зелений** колір **чоловічих** очей (тобто, узагальнений колір) як **зацікавленість** жінкою: *«...від блискавичного поділяння, навпроти себе, очима в очі, що викрешує межі двома вольтову дугу найкоротшого зв'язку (очі сині, очі сірі, очі зелені, всі з однаковим заворожливо-скляним блиском старовинного кришталю – все чоловічі очі: втім, як знати, які в цю мить у тебе?)...»* (Забужко, 42);

- **білий** та **чорний** як ознака хвилювання: *«...мені здається, зі мною от-от має трапитись щось дуже прекрасне або дуже страшне щось таке, таке, – на пальцях, що стискали край лавочки, проступали білі плями суглобів, – від чого я нарешті зумію все вмістити, охопити, розумієш?...»* (Забужко, 44), або: *«...не зводячи з Дарки отих загіннотизованих очисьок, майже чорних од розширеної на всю райдужку зіниці...»* (Забужко, 47).

У сфері емоцій ми не натрапили на **жовтий** колір як виразник емоцій, тоді як **сірий** означає безпросвітність, як у відомому уривку з твору М. Коцюбинського: «Ідуть дощі...».

Галина Вдовиченко передає у романі «Купальниця» відчуття щастя через сприйняття кольорів природних ландшафтів: *«Які щасливі люди тут живуть... Тим пестунчикам долі достатньо підійти до вікна, щоб побачити те, від чого їй перехопило зараз дух – срібну поверхню Дніпра, зелений видовжений острів посеред затоки, білі кульки ліхтарів у чавунних кошичках на високих підставках»*.

Цей краєвид – продовження домівки кожного з обраних, він належить їм, як гігантський передпокій до оселі щасливчика, і в цьому переважають три фарби – **срібло, золото, лазур**» (Вдовиченко, 27). Світлі кольори переважають, на думку авторки, в оселях щасливих людей: «...це помешкання створене для щастя. Великі вікна, майже нічим не затулені від безмежного **блакитного** простору з **білими** хмарками, **сонячні** плями на теплій підлозі, техніка-помічник, з якою це треба навчитись давати собі раду» (Вдовиченко, 28). Сонячний колір – колір сонця, **світло-жовтий**. Узагалі світлий колір для Галини Вдовиченко пов'язаний із позитивними емоціями. «**Світле** після **темного**, тепло після холоду – останнє слово мало залишитись за чимось **хорошим**» (Вдовиченко, 37).

Колір може створювати ілюзію. Наприклад, героїня Галини Вдовиченко, яка виховує двох маленьких дітей, носить вдома одяг світлих кольорів, або авторка його називає «**колір вологого піску**» чи «**паленої кістки**» для того, щоб «...не відчувати себе в домашній ізоляції» (Вдовиченко, 28).

Авторка любить описувати кольори, надаючи їм єдність з природою, наприклад: «**колір вишневого листя**», «**колір стиглої хурми**».

Сірий колір в житті героїні – колір **буднів, депресії**. «Треба протриматися, перечекаати сезон **сірих** барв, а далі все буде біло й чисто» (Вдовиченко, 157).

Для Юрія Андруховича у «Лексиконі інтимних міст» колір передає емоції, які викликає місто.

Антверпен пов'язаний із **чорним** кольором – кольором хасидів, які обробляли діаманти, і який викликав у Ю. Андруховича **ностальгію** за батьківщиною, бо він спостерігав за мешканцями однієї з вулиць, які були «...зразкові, показові, ортодоксальні зодягнуті переважно у **чорне**, з бородами і пейсами, найчастіше в капелюхах, але де-не-де трапляються маймурки, чи навіть великі хутряні шапки, усі наче з ілюстрацій в історичних етно-атласах чи старих сепіюватих фотографій, усі немов би щойно з Поділля, Галичини,, Буковини,, з якихось найбрудніших волинських, транс карпатських і трансільванських містечок, однак не теперішніх, а таких, що їх насправді вже й немає, лишилися тільки назви» (Андрухович, 19).

Румунія, а особливо Бухарест **жовтого** кольору – кольору «кукурудзяних полів, мамалиги, соломки. На всіх мапах, які я встиг розглянути у своєму житті, Румунія мала **жовтий** колір. Це **теплий** колір, іноді навіть **гарячий**» (Андрухович, 59).

Цюріх Ю. Андрухович пов'язує з **кольором води**, проте не вказує, який саме відтінок її: «**Номер один був колір води у річці Лімат і на озері**» (Андрухович, 446).

Про емоції **страху** Ліна Костенко пише так: «**Чорніг страшний, він дуже чорний. Як звечоріє на Дніпрі, Чорніг сідає в чорний човен і ставить чорні ятері**» (Костенко, 45). Той же чорний колір передає у Ліни Костенко і суток у спогадах про воєнне дитинство, де чорний колір нагадував воронки від вибуху снарядів (схожі на кратери вулкану): «Колись давно, в сумних біженських мандрах, коли дитям я ледве вже брела, старі хатки в солом'яних скафандрах стояли в **чорних** кратерах села» (Костенко, 73). Чорний колір у поетеси часто поєднується з білим, який також передає сум, тривогу. Напр.: «**Білий** причілок оббила сльота. Хто там квилить у цій хаті ночами?» (Костенко, 15), «Минуле вмерзає в кригу. І це вже не декорація... **Біла** симфонія снігу» (Костенко, 127), «Два **чорні** лебеді календарного **білого** моря / випливають із ночі і знову кудись уніч / лебедин і лебідка / лебедин і лебідка / **чорні** лебеді часу з лебединої пісні сторіч...» (Костенко, 101).

Ліна Костенко використовує колірні лексеми і пояснює їх сприйняття:

Посмішки, цвітіння

людських облич –

червоні троянди **пристрасті**,

білий гнів ломикаменю,

колюча **шипшина** **зневаги, сині**

ірис **втоми**... (Костенко, 118).

Передає поетеса почуття захоплення світом, природними явищами, коли серед сірих фарб буднів з'являється мазок іншого, яскравого кольору:

Буває мить якогось потрясіння:

побачиш світ, як вперше у житті.

Звичайна **хмара, сіра** і осіння,

пропише раптом **барви золоті** (Костенко, 90).

Отже, поле кольору емоцій не виходить за межі конкретної кольорової гами в українській мові. Кольором письменники передають гнів (білий, червоний синій), горе (чорний), хвилювання (чорний, жовтий, білий), заздрість (чорний, жовтий), позитивні емоції (рожевий, блакитний, світлий) тощо. Проте автори можуть мати власний погляд на колірне сприйняття емоцій, коли один колір може передавати кілька емоційних станів або різнитися від загальноприйнятого.

Таким чином, емоційна сфера людини передбачає «колірність», яка ідентифікує певний її стан. Подібність уживання колірних одиниць в мовленні людей пояснюємо наявністю понятійного мислення та певних мовних стереотипів. Одночасно образно-емоційний компонент колоративів може бути вжито різними мовцями по-різному, оскільки і якість і відтінки кольорів у сприйнятті різняться. При цьому колірні лексеми можуть відігравати регулятивну функцію: для того, щоб усвідомити свій стан, свої емоції – людина мусить їх вербалізувати через колір. Саме через колір відбивається зв'язок людини з навколишнім світом, а, отже, дослідження аксіологічно-конотативної структури колірних назв як засобу ментальності здається нам перспективним і потребує подальшого аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вежицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежицкая; пер. с англ. А.Д. Шмелева; под ред. Т.В. Булыгиной. – М.: «Языки русской культуры», 1999. – I – XII. – 780 с.
2. Йолон П. Обрис ментальності та її суб'єкта / П. Йолон // Проблема теорії ментальності / [за ред. М.В. Поповича]. – К.: Наукова думка, 2006/ – С. 372 – 401.
3. Мазепова О. Концепт колір та його місце художній картині світу (на матеріалі перської поезії) / О. Мазепова // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія філологічна. – Львів, 2014. – Вип. 61. – С. 52 – 61.
4. Мудрик-Іванець О.В. Лінгвістичні репрезентації кольору в латинській мові [Електронний ресурс] / О.В. Мудрик-Іванець. – Режим доступу: philology.knu.ua/files/library/stud-ling-8/30pdf.
5. Парасін Н. Когнітивні аспекти досліджень кольоропозначень / Н. Парасін // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство, мовознавство, фольклористика. – № 24. – 2013. – С. 35- 39.
6. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня. – М.: Лабиринт, 2007. – 256 с.
7. Семашко Т.Ф. Особливості семантики та функціонування слів -колоративів в українській фразеології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т.Ф. Семашко – К., 2008. – 18 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- Андрухович – Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст: довільний посібник з геопоетики та космополітики / Ю. Андрухович. – К.: Meridian Czernowitz, М айстер книг, 2011. – 480 с.
- Білоус – Білоус Г. П. Рудоман: роман, повість, оповідання. – К.: «Радянський письменник», 1992. – 478 с.
- Вдовиченко – Вдовиченко Г. Купальниця: роман / Г. Вдовиченко. – Х.: Вид-во «Клуб сімейного дозвілля», 2012. – 238 с.
- Забужко – Забужко О. Сестро, сестро: повісті та оповідання. – Вид. друге. – К.: Факт, 2004. – 240 с.
- Костенко – Костенко Л. Вибране / Ліна Костенко. – К.: Вид-во худ. літератури «Дніпро», 1989. – 559 с.

REFERENCES

1. Jolon, P. (2006). *Problema teorii' mental'nosti* [Problem of mentality theory]. *Obrysy mental'nosti ta i'i' sub'jekta* [Delineation of mentality and its subject]. Kyiv, Naukova dumka, pp. 372 – 401.
3. Mazepova, O. (2014) *Koncept kolor ta jogo misce hudozhnij kartyni svitu (na materialy pers'koi poezii)* [Concept color and its place in artistic picture of the world (on material of Persian poetry)]. *Visnyk L'viv's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Franka. Serija filologichna* [Bulletin of Lviv Ivan Franko national University. Part: Philology]. L'viv, issue 61, pp. 52 – 61.
4. Mudryk-Ivanec', O.V. (2014). *Lingvistychni reprezentacii' kol'oru v latyns'kij movi* [Linguistic representations of color in Latin language]. Available at: <http://www.philology.knu.ua/files/library/stud-ling-8/30pdf> (accessed 27 September 2015).
5. Parasin, N. (2013). *Kognityvni aspekty doslidzhen' kol'oropoznachen'* [Cognitive aspects of studying color markings]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturyznavstvo, movoznavstvo, fol'klorystyka* [Bulletin of Kyiv Taras Shevchenko national University. Literary criticism, linguistics, study of folklore], Kyiv, no 24, pp. 5- 39.
6. Potebnja, A.A. (2007). *Mysl' y jazyk* [Thought and language]. Moscow, Labyrint, 256 p.
7. Semashko T.F. (2008). *Osoblyvosti semantyky ta funkcionuvannja sliv -koloratyviv v ukrai'ns'kij frazeologii'*. Avtoref. diss. kand.. filol. nauk: spec. 10.02.01 —Ukrai'ns'ka mova [Peculiarities of semantics and functioning of words-coloratives in Ukrainian phraseology]. Kyiv, 18 p.
8. Vezhbyckaja, A. (1999). *Semanticheskiye unyversalyy y opysanye jazykov* [Semantic universals and description of languages], Moscow, —Jazyky russkoj kul'tury II, 1 – 12, 780 p.

- Andruhovich – Andruhovich, Ju. (2011). *Leksikon intymnyh mist* [Lexicon of intimate cities]. Kyiv, Meridian Czernowitz, М айстер книг, 480 p.
- Bilous – Bilous, G. P. (1992). *Rudoman* [Rudoman]. Kyiv, —Radjans'kyj pys'mennykl, 478 p.
- Vdovychenko – Vdovychenko, G. (2012). *Kupal'nycja* [Bather]. Harkiv, —Klub simejnogo dozviljal Publ., 238 p.
- Zabuzhko – Zabuzhko, O. (2004). *Sestro, sestro* [Sister, sister]. Kyiv Fakt, 240 p.
- Kostenko – Kostenko, L. (1989). *Vybrane* [Selected], Kyiv, —Dniprol Publ., 559 p.

In the article we analyze functioning of color lexemes as markers of human's emotions and feelings on material of modern Ukrainian prose and poetry, we also define their individual author's or general influence and correspondence to mental perception of the environment.

Key words: color lexemes, emotions, mentality, colorative, coordinate grid.

